

PROBLEM VARSTVA SPOMENIKOV V SLOVENSКИH MESTIH

FR. STELE

Spomeniško varstvo je mnogo bolj komplicirana zadeva, kakor si jo predstavlja navadni človek, ki misli, da je vse opravljeno z nekaj upravnimi ukrepi, predpisi, pravilniki in splošno veljavnimi formulami. Varstvo zadeva namreč vse kulturne spomenike tako po njih posamezni, individualni pomembnosti, kakor njih skupni, kolektivni vrednosti, ki jo dobijo, ko se spojijo v skupni pojav selišča, vasi, trga, mesta, dežele in domačije oziroma miljeja. Domačijski značaj ali tako zvani milje pa nastane iz spojitve narave in umetnih tvorb ter obsega tisti individualni izraz kake dežele in kakega mesta ali selišča, po katerem se razlikuje od drugih. Ta poteza je prav v Sloveniji močno razvita in ima spomeniško varstvo v zvezi z varstvom domačije prav pri nas posebne naloge. To velja za vso deželo, ki je miljejsko izredno bogata in raznovrstna, še bolj pa za slovenska mesta.

V okviru naloge, o kateri razpravljamo, se ozko varstvo spomenikov, kakor ga navadno pojmuje, torej tesno dotika tako zvanega domačijskega varstva, ki izpopolnjuje ono varstvo, tako da varuje pred uničenjem ali oškodovanjem tudi harmonično enoto spomenikov in njihove okolice. V zvezi s spomeniškim varstvom upoštevajo od konca XIX. stoletja dalje vse sodobne države, posebno pa mestne uprave, v veliki meri tudi domačijsko ali miljejsko varstvo, ker so se prepričale, da je varstvo spomenikov v strogem smislu iluzorično, če obenem ne zavarujemo tudi tistega ozračja, okolice, v kateri žive. Posebno lepe svedove je to gibanje rodilo v Nemčiji, kjer še danes igra skoraj prvo vlogo. V največjih nemških zveznih državah, v Prusiji in na Saškem, je zakonska zaščita domačijskega značaja naravnost nadomeščala spomeniško zakonodajo. Že naslova obeh zakonov sta v tem oziru značilna: pruski iz l. 1907. se glasi: »Das Gesetz zum Schutz gegen Verunstaltung von Ortschaften und landschaftlich hervorragenden Gegenden«, saški iz l. 1909. pa: »Das Gesetz gegen Verunstaltung von Stadt und Land«. V Jugoslaviji sicer nimamo splošnega spomeniškega zakona, pač pa imamo vsaj za spomeniško in domačijsko varstvo v mestih in važnejših seliščih zadostne, deloma prav stroge predpise v gradbenem zakonu iz leta 1931. S § 24. in 25. je urejeno varstvo stavbinskih spomenikov in njih arhitektonske okolice. Ta dva važna paragrafa se glasita takole:

§ 24.

Zgodovinsko-umetniška mesta.

1. Za vsak poedini kraj mora določiti občina sporazumno s pristojnim oblastvom za čuvanje starin z uredbo zlasti, kateri deli mesta so zgodovinskega ali umetniškega značaja kakor tudi, katere stare gradbe, ki imajo značilne lastnosti, so vredne, da se vzdrže; za čas, dokler se uredba ne izdelata in pristojno ne odobri, pa velja začasni pravilnik, ki ga mora izdelati vsaka taka občina sporazumno s pristojnim oblastvom in predložiti v odobritev pristojnemu oblastvu iz § 10. v šestih mesecih po razglasitvi tega zakona.

2. Minister za gradbe sme proglasiti po zaslišanju pristojnega oblastva vse mesto ali ves trg za vredno (vrednega), da se mu ohrani zgodovinsko-arhitektonski značaj.

3. Za taka mesta ali take trge odobri regulacijski načrt in uredbo minister za gradbe sporazumno z ministrom za prosveto.

§ 25.

Zgodovinsko-umetniške zgradbe.

1. Nove gradbe v ulicah, na trgih in v delih mesta, proglašeni, da so zgodovinskega ali umetniškega značaja, morajo biti tako projektirane in izvedene, da slika kraja ali ulice ne izgubi ničesar od svoje zgodovinske ali umetniške vrednosti.

2. Gradbene izpremembe na poedinih gradbah zgodovinskega ali umetniškega značaja, s katerimi bi se zmanjšal in pokvaril vtis, ki so ga napravljale stare gradbe, niso dovoljene.

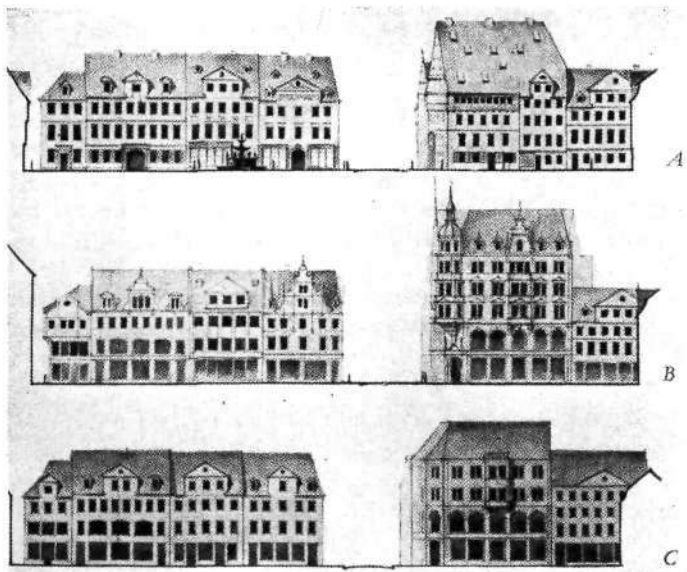
3. Nobeno popravilo takih zgradb se ne sme zahtevati niti ukreniti, dokler se ne dobi predhodno odobritev pristojnega oblastva za čuvanje starin.

4. Redno vzdrževanje takih gradb mora vršiti lastnik gradbe. Če lastnik noče izvršiti popravila, toda ima koristi od te gradbe, izvrši to občina ob njegovih stroških; če ga pa lastnik ne more izvršiti ali bi mu bilo to težko glede na njegovo imovinsko stanje in razmerje, se izvrši to ob občinskih stroških. Z vložitvijo pritožbe se zadrži izvršitev izterjave.

Začasni pravilnik, ki ga zakon predpisuje, je važen posebno radi tega, ker so v njem formulirane individualne spomeniške potrebe dotičnega mesta in ohranitve vredni spomeniki tudi našteti. Šele po tem pravilniku, katerega bo pozneje nadomestila ministerialna uredba, stopa zakonita zaščita spomenikov v mestih v življenje.

Vendar bi tudi najpopolnejša uredba ali najizčrpnjši pravilnik ostal samo mrtva črka, ako ne spoznamo bistva problema o zaščiti spomenikov v naših mestih in se ne zavemo tistih resničnih vrednot naših mest, radi katerih ohranjujemo njihove spomenike. Vseeno bo potem, ali so te vrednote še žive kot bistveni deli domačijskega izraza in lepotnega pojava kakega mesta, ali pa so le še čisto zgodovinske, ožje spomeniške in dokumentarične, kajti ako bi jim v tem slučaju ne priznali osebnostne vrednosti za se, jim bomo priznali vsaj objektivno, ki se javlja posebno v turističnem interesu kakega kraja. Interes celote, ki ga posameznik pogosto ne spozna ali iz osebnih razlogov ne prizna, je tisti najvišji ozir, ki vodi vsako spomeniško varstvo, posebno pa varstvo v tako važnih organizmih kulturnega življenja, kakor so mesta.

Problem varstva spomenikov v slovenskih mestih je prav toliko problem varstva posameznih spomenikov, kakor večjih celot, ki se izražajo kot talni načrt selišča, njegova zunanja podoba, ulice, trgi, slikoviti sestavi in končno tudi kot celotni značaj kakega mesta, tako zvani milje.

Braunschweig, predlog za lepотно preureditev Kohlmarkta, pokvarjenega po prezidavah novejše dobe. A nekdanje stanje, B sedanje stanje, C bodoče stanje

Najmanj razumevanja ima naš povprečni občan pač za tloris svojega mesta, ker se njegove vloge v celotnem izrazu mesta največkrat sploh nikdar ne zave, čeprav bomo, odkar letamo po zraku, izostrili polagoma svoj čut tudi zanj in ga bomo razbirali, kakor razbiramo iz potez v obrazu sočloveka njegov značaj in bistvene sestavine njegovega duševnega življenja. Tloris kakega mesta namreč ni nič več in nič manj kakor tista mreža značilnih potez, ki jo je kakemu selišču že ob rojstvu začrtala zgodovina in jo je pozneje logično izpopolnjevalo življenje. Tloris je tudi trdoživa zadeva in ga je največkrat naravnost nemogoče zatajiti, kajti tloris največkrat ni samo produkt volje ustanoviteljev mesta, ampak tudi po zemljišču pogojen sestav gradbenih gmot, iz katerih je kako mesto oblikovano. Nasilne spremembe dokončno izgrajene tlorisne mreže največkrat občutno motijo harmonijo mestnega izraza in brez izrednih zadostno premišljenih vzrokov niso priporočljive. Tlorisna mreža je dalje tudi zgodovinski dokument, iz katerega moremo pogosto prečitati zelo važne podatke o starosti in razvoju selišča. Ni slučaj, da je ta mreža bistveno drugačna v Celju kakor v Škofji Loki ali Ptuj, ampak je to posledica zgodovinskega razvoja selišča. Ptuj in Loka sta tipični srednjeveški mesti, ki sta nastali ob glavni prometni cesti pod gradom, ki je lepотно in reprezentativno obvladoval vso podobo teh selišč, ki so se idealno, kakor bi prirasle iz tal, prilagodile svojemu geografskemu položaju. Za gradbeni razvoj Celja, ki leži na križišču dveh glavnih, nedvomno pradavnih cest, so poleg premišljenega zasnutka merodajni tudi prometni predpogoji, ki detoma že sami ustvarjajo značilno pravilno obliko naselbine; vseeno pa ni dvoma, da je ta oblika pogojena že po prednici sedanjega Celja, rimski Celeji, in so kakor ime tudi osnovne sestavine antičnega tlorisa preživele dobo barbarskih razdejanj, oblikovale srednjeveško novo naselbino in prav tako oblikujejo še tudi sedanjo. Drugače je v Ljubljani, kjer moramo računati s sožitjem srednjeveškega tipa tlorisne mreže

v naselbini okrog Starega trga pod gradom in antičnih predpogojev na levem bregu Ljubljanice, kjer se je Novi trg naslonil na obzidje Emone in po nji prevzel in uredil svoje prometne smeri. Imamo pa tudi mesta, kjer tlorisna mreža še ni dozorela in so dane prav za prav samo glavne prometne smeri in njih križišče, kakor v Murski Soboti.

V splošnem je treba priznati, da je čut za varstvo spomenikov in domačijske vrednote, ki se pri nas krijejo v veliki meri s turističnimi interesi, v Sloveniji že precej razvit in so značilnost zunanjega lica kakega selišča, lepota ali mikavnost notranjega sestava naselbin s slikovitimi zakotji ali posameznimi spomeniški objekti navadno lahko dopovedljive in včasih pri prebivalstvu celo popularne vrednote. Objektivni, stvarni interes zanje se zatemnjuje samo takrat, kadar posameznik ali večja skupnost zadene ob spomenik s svojimi egoističnimi ali spekulativno pridobitnimi interesi.

Problem varstva spomenikov v mestih pa se pogosto zamotava radi tega, ker si v sedanosti stojita včasih kar nepomirljivo nasproti živa sedanost s svojimi, s stališča varstva starinske romantike naravnost revolucionarnimi ideali, kakor so promet, higiena in podobno, in preteklost z življenjskimi okviri, ki se zde ozki, neudobni, s sodobnim življenjem nesoglasni. Načela sodobnega civilizatoričnega napredka in stroga načela varstva spomenikov se zde pogosto nezdržljiva. Prešernost prvoborcev za nove oblike življenja in kulture odreka spomenikom preteklosti pogosto sploh vsake vrednote in bi jih najraje neusmiljeno pogazila, če bi jih ne varovali zakoni. In vendar zgodovina preteklosti in sedanosti uči, da je lažje podirati kakor zidati. Ljubljana sama nam je zgovoren zgled za to. Po potresu l. 1895. so delali po načelu »poderimo ta tempelj, ker ga bomo v treh dneh lepšega sezidali!« Letos je minulo 40 let od potresa in še vedno niso zaceljene rane, ki jih je zadalo strnjenemu, idealno zaokroženemu mestnemu organizmu in romantičnemu miljeju to načelo. Še danes se nam zdi nedosegljiv ideal kak knežji dvorec, in celo staro gimnazijo na Vodnikovem trgu bi sprejeli, če bi nam jo preteklost mogla vrniti.

Zato more biti načelno stališče varstva spomenikov le to, da skuša ohraniti čim več, ker življenje samo še prenažno uničuje tudi resnične vrednote. Seveda so na drugi strani upravičene tudi zahteve sedanosti in jih je včasih res mogoče zadovoljiti le z večjimi ali manjšimi žrtvami.

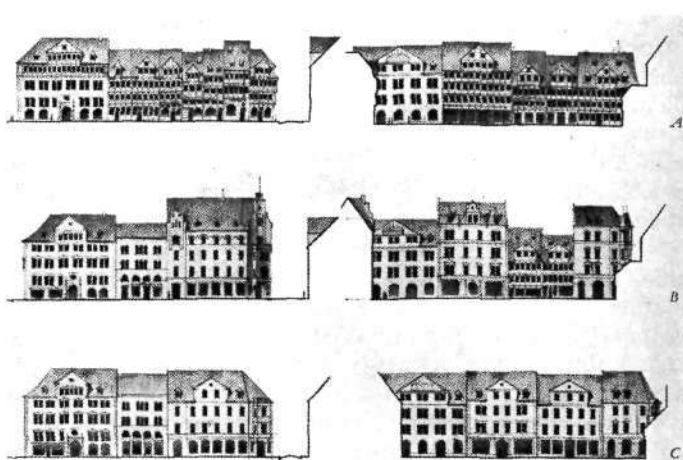
Z zahtevami higiene pa se sodobno spomeniško varstvo n. pr. v Nemčiji, kjer je varstvo spomenikov zgledno razvito in tudi resnično popularno, prav uspešno bori s sistematično sanacijo (ozdravljenjem) starih mestnih delov. Nemške skušnje dokazujejo, da je taka sanacija mogoča in ne zmanjšuje niti spomeniškega miljeja niti porabnosti objektov. Tudi pri nas bo treba problemu starih mestnih delov brez bojzani pogledati v oči, ker se opaža predvsem, da sega izkoriščanje starih delov Ljubljane, Maribora itd. daleč preko mej higiensko in lepотно dopustnega, da se vse bolj zazidavajo, zatrpavajo in zasmetiščujejo dvorišča in veže in se mašijo prav tisti organi starih stavb, s katerimi so te dihale in bi po njih še danes mogle srkati vase zadostno zraka in svetlobe (dvorišča, veže, stopnišča in hodniki). Modra spomeniška politika bo

morala takim delom mest vrniti predvsem njihovo naravno dostojanstvo in življenje v njih naravnati v take okvire, ki so danemu predmetu primerni.

V Nemčiji, kjer je bil ta problem živ že pred vojno, še bolj pa je postal aktualen v stremljenju po narodnem preporodu po vojni, imamo nekaj zglednih primerov za sanacijo starih mest. Zanimiva sta predvsem dva aktualna načrta, katerih eden obsega poskus saniranja moralno in zdravstveno naravnost okužene obrenske četrti (Rheinviertel) v Kölnu, ki se v zunanji podobi srečno naslanja na spomeniško velepomembno cerkev Veliki sv. Martin,¹ drugič pa poskus saniranja bloka stavb ob Wollmarktu v Braunschweigu.² Osnovna načela teh prizadevanj je izrazil H. Vogts (o. c. str. 106, 107 in 108) takole: »(Obrenska) četrt (v Kölnu) naj se ohrani za stanovanja in mali trgovski promet, očisti naj se asocijalnih in ugled tega dela zmanjšujočih elementov, veliki stavbinski bloki naj se osvetlijo, da bodo nudili zdrave stanovanjske pogoje, ohranjena obrobna (okvirna) zazidava naj se prilagodi novodobnim stanovanjskim potrebam, obdrži pa naj starinski značaj zidave in uličnega lica... Ohranitev okvirne zazidave ni mišljena tako, č'a bi se morale brezpogojno vse stare stavbe ohranjovati — saj je med njimi razmeroma le malo takih, ki bi posamezno radi svojih fasad ali dobre opreme ali posebno tipične in zanimive oblike nosile spomeniški značaj in uživale spomeniško zaščito in je njihova mestno gradbena ali umetnostna vrednost samo v tem, da se spajajo v strnjene enotne ulične vtise in podpirajo učinkovitost vse prekašajočega posameznega spomenika, cerkve Veliki sv. Martin. Gre namreč predvsem za to, da se prepreči splošna odstranitev tega mestnega dela in da se pri tem posamezna nova stavba prisili, da se podredi po merilu, smotru in splošni obliki staremu načinu zidave, kar so zavedno ali nezavedno vedno upoštevale nove stavbe v preteklih stoletjih... Namen ohranitve je v tem slučaju, da se bolna četrt zopet napolni z zdravim življenjem, toda ne z življenjem, ki bi ji bilo tuje, ampak s takim, ki po naravi spada vanjo in ustreza približno tistemu, za kar so bile te hiše in ulice svoj čas ustvarjene. Kakor pri posamezni umetnini, je namreč tudi pri mestni četrti, če jo hočemo ohraniti živo, najvarnejši način, da zanjo ohranimo tudi prvotno porabo.«

Poučen je v tem oziru načrt za sanacijo bloka v Braunschweigu, kjer je jasno razvidno, kaj pomenja osvetlitev in razbremenitev stavbinsko po poznejših prezidavah, prizidavah in adaptacijah preobremenjenega stavbnega bloka: ohranijo se v svojem zunanem izrazu neizpremenjene stavbe blokovega okvira, odstranijo se pa vsi dvoriščni prizidki, ki jih je bilo toliko, da so oklepali kakih 10 večjih in manjših dvorišč ali največkrat prav za prav samo še svetlobnih jaškov. Tako nastane v notranjščini okvira veliko, svetlo skupno dvorišče, kjer se nujne pritekline združijo v notranjem, glavnim hišam približanem okviru enonadstropnih pomožnih stavb. Vse, kar je kaotično nagromadila iznajdljivost dobičkaželjnih lastnikov, se odstrani in se bloku povrne približno tisto stanje, ki ga je imel nekako v poznem srednjem veku.

Nemško spomeniško in domačijsko varstvo je zgledno tudi glede lepote ureditve starih mest, ki so pogosto, kakor naša, mnogo utrpela na nekdanji skladnosti radi nesmotrnih prezidav v novejši dobi. Iz

Braunschweig, predlog za lepoto premestitev Altstadtmarkta: A nekdanj, B danes, C v bodočnosti

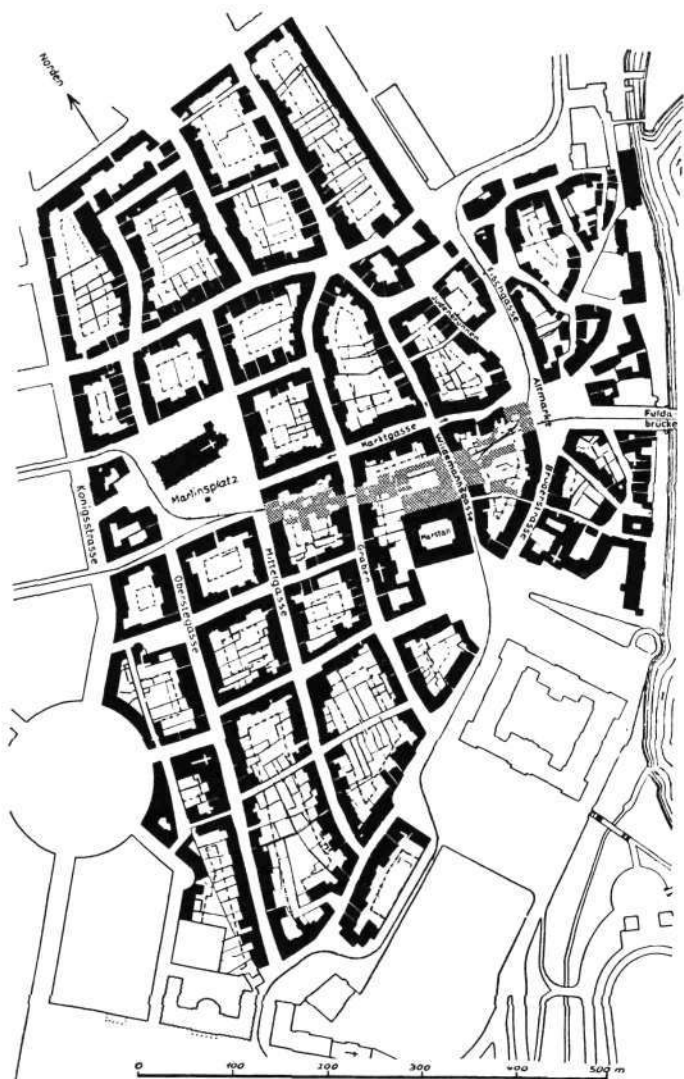
zadnjega časa poznamo nekaj načrtov, ki morejo biti načelno zgledni tudi za naša mesta prve spomeniške skupine, kakor jih bomo v naslednjem opredelili. Predpogoj za vsak uspeh pa je temeljito poznanje zgodovinskega razvoja danega mestnega organizma in pronicanje v duha, iz katerega je svoj čas neprisiljeno, spontano nastal. Tako je n. pr. v Nürnbergu na dnevnem redu lepota preureditev starega mesta,³ posebno njegovega osrčja, nekdanjega Hauptmarkta, današnjega Hitlerplatza. Ta trg je po svoji barbarski, po svobodnem ritmu se razvijajoči lepotnosti svetovno znan, a je v XIX. stol. pretrpel marsikako občutno škodo. Kot pripravo za večjo akcijo je priredil »Das Germanische Nationalmuseum« pozimi l. 1933./34. razstavo, ki naj pokaže zgodovinski razvoj Hauptmarkta. Stremljenje gre za tem, da se ta mikavni trg lepoto popravi s tem, da se predvsem smotrno odstranijo vse novejšje motnje, ki so jih povzročile z okolico nesoglašene nove stavbe ali nesmiselno »fasadiranje« starih stavb. Tako so l. 1933. poenostavili z okolico neskladno zunanjščino brzojavnega urada v bližini Marijine cerkve. Novo, celotnemu okviru trga podrejeno zunanjščino te hiše nameravajo nevsiljivo okrasiti s freskami. Tudi sicer računajo za bodočnost v precejšnji meri s freskiranjem zunanjščin, kjer bi nudile večje gladke stene fasad zanje primerne ploskve. S tem oživljajo samo enega važnih estetskih elementov preteklosti, ki je bil še v XVII. stoletju aktualen in tudi slovenskim mestom ne bi bil tuj. Podoben načrt je bil uresničen že tudi z obnovitvijo glavnega trga stare Warszawe; v nekoliko drugi, a sorodni smeri tipljejo tudi dunajski načrti za lepoto oživitve starega mesta.⁴ Freska ima namreč to prednost pred drugačno, posebno plastično okrasitvijo fasade, da se dobro podreja ploskvi stene in ne razdira mirnega okvira, ki je za enotni vtis trških vedut neobhodno potreben.

Nemški načrti lepote korektur so po večini zelo radikalni in se ne strašijo niti pred podiranjem bahških novejših stavb, ki kazijo harmonijo okolice. Zgleden in tudi za naše razmere vzpodbuden je načrt za preureditev Altstadtmarkta v Braunschweigu.⁵ Načrt stremi za tem, da uveljavi zopet nekdanjo idealno podreditev stavbinskih individuov okviru celote. Pravilna spoznava je namreč, in to velja tudi pri nas, da

so stavbeniki do konca baroka in deloma še v klasicizmu s samoumevnim taktom podrejali nove stavbe obstoječemu okviru. V posameznih primerih se vidi, da je stavba mogla uveljaviti vselej svojo lastno noto, če se je le po višini kapú in po naklonu strehe uklonila silhueti trga.

Ena glavnih zahtev sodobnega nemškega domačijskega in spomeniškega varstva v mestih je, da se ohranitve in dopolnitve starega izvršujejo v historičnem gradivu in v historičnih tehnikah, ne pa v historičnih oblikah, kakor je učil usodni nesporazum polpreteklosti. R. Pfister⁶ dostavlja k temu: »Zavedno se izogibamo ominozne besede »restavrirati«, posebno pa besede »konservirati«, kajti trajnega konserviranja v znanstveno muzealnem smislu pri stavbah, ki zanje kot del zemeljske skorje neizogibno velja zakon razkroja, sploh ni!« Logično je pri takih ukrepih stremeti za tem, da se ustvari stanje, ki se izživlja v istih spremembah kakor staro.

Posebno zamotava problem sodobnega spomeniškega varstva sodobni promet, ki je nevarnejši sovražnik miljeja starih mest kakor higiena. Kjer glavna prometna pota ne vodijo skozi mesta, kakor v Kranju, v Radovljici itd., je to vprašanje nevtralnega pomena:

Kassel. Načrt za izpeljavo sodobno zadovoljivega prometa skozi staro mesto tako, da starinski značaj tega mestnega dela ne bo oškodovan

ob strani prometnih žil more tako mesto vzdrževati svoj romantični čar in uveljavljati popoln ideal v duhu spomeniškega in domačijskega varstva. Kompliciran pa postaja problem tam, kjer promet sili skozi mesto. Posebno kočljiv je položaj v Škofji Loki, kjer prometne potrebe zahtevajo žrtve prav tam, kjer jih lepota mesta najtežje utrpi. V takih primerih je edino priporočljiva rešitev ta, da se glavni promet izpelje mimo mesta in tako starinski milje razbremeni. Pravi prometni tehnik se takih rešitev, kakor jo predlagajo v Škofji Loki, naravnost ogiba, in so n. pr. Italijani zgledno rešili ta problem v Vipavi, kjer so izpeljali glavni promet mimo mesta in samo pomožni vodi skozi mesto.

Tudi glede rešitve prometnih vprašanj v starih mestih se morejo naša mesta veliko naučiti od nemških. Enega najzanimivejših primerov nudi projekt za omogočitev prometne zveze med mostom čez Fuldo skozi staro mesto do Martinsplatz v Kasselu.⁷ Položaj je bil tak, da je resno grozilo, da bo treba za nujno razširitev že obstoječe direktne zveze med tema dvema točkama podreti eno stran s stališča starega mestnega značaja najbolj važne Marktgasse. Posrečilo pa se je vendar najti prometno zadovoljivo in vse vrednote starega mesta ohranjujočo rešitev, ki ima tudi to važno lastnost, da se po svojem značaju prilega prometnemu in gradbenemu okviru starega mesta ter ne uničuje niti važne strnjivosti kulis Altenmarkta in Martinsplatz. Temeljita poglobitev v duha naših starih mest in zavest, v čem je lepota zaokroženost njihovih trgov, bi tudi pri nas vodili do nedvomnega uspeha. Splošna načela bodo namreč največkrat odpovedala in jih bo treba nadomestiti z individualnimi rešitvami, podobnimi pravkar omenjeni kasselski.

Program ohranitve starih mest mora torej obsegati sledeče sestavine, ki se jim bo posvečala pažnja, kakor bodo v posameznih primerih ravno aktualne; študirati pa jih je treba kot celoten kompleks, v katerem ena stran podpira drugo: sanacija preobremenjenih stavb in stavbnih blokov s tem, da se življenje v njih naravna zopet v normalne meje. Smotrna lepota politika fasad s tem, da se pri prenovitvah oproste stene neestetske poznejše navlake, da se v okviru trgov in ulic zopet uveljavijo nekdanje velike črte in ploskve in da se doseže raznoličnost v barvi. V posameznih primerih, kjer novejša bahaške stavbe kazé harmonijo, je lepoto zanesljivejšje in operativno manj občutno, ako se take kazeče stavbe sploh odstranijo, ako jih ni mogoče preoblikovati; nove pa se morajo podrediti okviru in značaju celote. Veliko pozornost je treba posvečati staremu tlorisu in miljejskemu značaju naselbin. V tej zvezi pa je treba gojiti stare, v njih mikavnem življenju lepoto neizčrpane strehe z njihovimi podedovanimi oblikami in starinskimi krovskimi gradivi. Regulacijska in prometna vprašanja naj se rešujejo skrajno previdno s sodelovanjem vseh ustanov, ki prihajajo pri tem v poštev, predvsem pa po arhitektih, ki so se res poglobili v gradbeni značaj in gradbene probleme kraja. Končno je treba misliti na estetsko in spominsko poživitev starih mestnih delov, ulic in trgov z deli umetnosti, spomeniki, napisnimi in spominskimi ploščami, freskami in podobnim. Prezreti v tej zvezi ne smemo tudi starih uličnih, tržnih in predmestnih imen, s katerih oživitvijo bi zgodovinska in spomeniška nazornost naših selišče veliko

Del tlorisne mreže starega Maribora

pridobila. Sevé tudi skrb za te reči ne sme iti predaleč. Ostati mora, kakor vse sodobno varstvo spomenikov, v zgodovinsko danih mejah, ogibati se mora vsakega kiča, posebno pa tudi nepotrebne bahavosti. Sem spada logično tudi borba proti drugi bahavosti, ki se je od konca XIX. stol. močno razrasla na škodo naših starih lepih mest — trgovska reklama. Med glavne naloge estetskega čiščenja, o katerem smo zgoraj govorili, bo spadala skrb za to, da se s pritličij starih stavb odstranijo neokusni trgovski portali in da se reklamni napisi naravnajo v prave meje.

Vsem tem obsežnim in pogosto kompliciranim nalogam pa gradbeni uradi naših mest doslej niso in ne morejo biti kos. Edino Ljubljana in Maribor (pa tudi ta le deloma) se moreta res smotrno posvetiti tem vprašanjem. Za ti dve mesti, posebno za Ljubljano, bi morala biti častna naloga, da se z gledno uveljavita in dasta živ primer manjšim mestom, kakor ga njima dajejo nemška mesta. Ker je izključeno, da bi naša mala mesta zmogla iz svojih moči tako gradbeno upravo, ki bi bila dorasla nalogam, katere jim nalaga novi gradbeni zakon, bi jim morala izdatno priskočiti na pomoč banovinska in državna gradbena uprava. Kakor naj bi vsaj Ljubljana samostojno vzdrževala arhitekta, ki bi se pečal samo s spomeniški

in domačijsko varstvenimi problemi tega mesta, sledil njihovemu razvoju v svetu in praktično vodil vsa taka dela do največjih malenkosti, prav tako bi moralo biti pri državni in banovinski gradbeni upravi par arhitektov, ki bi se specializirali za spomeniške probleme naših mest in bili mestnim upravam vselej na razpolago.

Če jih pogledamo s stališča varstva spomenikov, imamo v Sloveniji tri vrste mest in selišč: 1. selišča s harmonično izgrajenim starim jedrom, 2. selišča z izrazitim miljejem in 3. po svoji strukturi še nedozorela selišča. Za vsako izmed teh vrst velja drugačna poraba načel spomeniškega varstva.

V prvo vrsto spadajo sledeča slovenska mesta: Ljubljana, Maribor, Radovljica, Tržič, Kranj, Škofja Loka, Celje, Kočevje, Novo mesto, Ptuj, Ljutomer. Za ta mesta mora veljati strogo izvajanje načel varstva spomenikov, pri čemer je treba stalno zasledovati skušnje v srednje- in zapadnoevropskih mestih. Floris, zunanja in notranja podoba, milje in posamezni spomeniki zaslužijo vsi enako pozornost.

V drugo vrsto spada največ slovenskih mest, n. pr. železniki, Kropa, Kamna gorica, Vrhnika, Cerknica, Lož, Ribnica, Moravče, Jesenice, Rateče, Vransko, Kranjska gora, Gornji grad, Šoštanj, Velenje, Braslov-

Schellenburgova ulica v Ljubljani (Koslerjeva hiša)

če, Polzela, Slovenjgradec, Črnomelj, Metlika, Kostanjevica, Brežice, Laško, Radeče, Ptujška gora, Rogatec, Sp. Dravograd, Guštanj, Vuzenica, Marenberg, Vitanje, Konjice, Slovenska Bistrica, Pilštanj, Kozje, Ormož, Velika Nedelja, št. Lenard, Radgona, Dol. Lendava, Sevnica, Krško itd. Značilno za te mestne ali tržne naselbine je, da imajo kljub manj pomembnim posameznostim izrazit milje in izredni vtis celote večinoma sloni na enem izrazitem, vse prekašajočem spomeniškem objektu, ki je največkrat grad, včasih tudi cerkev. Vsa prizadevanja varstva morajo pri takih naselbinah biti usmerjena na ohranjanje osnovnih sestavin danega miljeja in ustvarjanje v duhu tradicionalnega ozračja.

Popolnoma v drugo vrsto pa stopajo stroga konservacijska načela pri tretji skupini, ki jo v Sloveniji najznačilneje zastopa Murska Sobota. Tu gre predvsem za daljnosežen regulacijski načrt, ki se opira na obstoječe vrednote, kakor so v Soboti n. pr. grad in park okrog njega, cerkve in boljše zazidano jedro naselbine. Podreditev miljeju spada tu v okvir upoštevanja splošnega razpoloženja, ki ga more zajeti samo tenkočuten arhitekt; tako stopa pri teh seliščih bodoče novo ustvarjanje popolnoma v prvo vrsto.

Posebne in najvažnejše naloge našega spomeniškega varstva v mestih se osredotočujejo na povišano pažnjo, s katero bomo zasledovali gradbeni razvoj mest prve vrste in pazili, da ničesar bistvenega ne izgube; v drugi in tretji skupini pa se skrb osredotoča že na posamezne objekte. Vendar se tudi v tem okviru kažejo nekateri posebno pereči problemi, ki jih moramo za slovenska mesta označiti kot posebno važne. Tako je v Ljubljani še vedno na dnevnem redu ure-

ditev in ohranitev rimskega zidu; zadnji čas je v ospredju ohranitev ene najlepših hiš mesta, Koslerjeve hiše v Schellenburgovi ulici. Za bodočnost spomeniške in arhitekturne Ljubljane posebno važno je dalje vprašanje ureditve zunanjščine cerkve sv. Petra. Vprašanje ohranitve zgodovinskih spomenikov pri Sv. Krištofu pa se razvija že v javno pohujšanje.

Memento nam more biti tudi Marijin trg, kjer se na hiši med Ljubljano in Wolfovo ulico šopiri kričeča zbirka najneumestnejših reklam, češ: hiša je obsojena na smrt, hitimo, da jo še pravočasno izrabimo kot reklamno desko! Pravilno spoznanje pa nam nasprotno pravi, da je za vtis trga važnejša najskromnejša, a v svoji skromnosti pravilno vzdrževana zunanjščina kake hiše kakor najbolj bahaška zunanost njene mlajše sosede. Vprašanje izložb in trgovskih reklam je namreč pri nas še komaj načeto.

V Mariboru je pravkar na dnevnem redu usoda gradu. Vsem načelom spomeniškega varstva ustreza projekt, ki je pravkar v razpravi, da se ta častitljiva hiša porabi za muzejske in druge strogo kulturne namene. Večkrat načeto vprašanje odstranitve utrdbene ostroge ob Trgu svobode bi bilo vandalstvo prve vrste.

Ureditev okolice gradu je za bodočnost lepotnega in turističnega Maribora prav tolike važnosti kakor ohranitev starega mesta, kolikor je ta še mogoča, ali kakor ohranitev neprecenljivega vrtnega pasu, ki vodi skoraj iz osrčja mesta proti Piramidi in Kalvariji v najlepšo prosto naravo. Trdnjavske ostroge oropani grad bi izgubil največji del svojega spomeniškega mika, katerega mu ne more nadomestiti nobena še tako popolna ureditev okolice, ako bo operirala samo z ravnilom in simetričnimi zasnovami. Domišljijo snovatelja bodoče enote gradu in njegove okolice bo mnogo uspešneje budila ta ostroga kakor okrnjeni grad.

V Mariboru je živo tudi vprašanje ureditve prometa od dravskega mostu do Aleksandrove ceste. To je bil menda tudi vzrok, da je prav vprašanje ohranitve tlorisne mreže starega mesta povzročilo toliko debate. Primer Kasselja pa nam kaže, kako se taka vprašanja ugodno rešujejo, ne da radi njih trpi stari tlorisni značaj. Vsak brezobziren prodor, ki je že doslej povzročil lepотно eno najtežjih vprašanj Maribora, povečani Glavni trg, bi uničil zadnji ostanek intimnosti starega mesta. Zmagati mora načelo, da je staro mesto treba prometno čim bolj razbremeniti in osredoto-

Koslerjeva hiša iz Knafljeve ulice

čiti vso skrb na prometno in estetsko ustrezajočo spojitev mostu in Kopališke ceste.

Prav zadnji čas je bilo sproženo še eno, s tega stališča načelno važno vprašanje: ustvaril naj bi se cestni predor skozi staro mesto tako, da bi se zvezala Smetanova z Orožnovo ulico in ta smer podaljšala proti vzhodu, kjer bi dosegla najprej Tkalsko ulico med Gosposko in Vetrinjsko ulico ter stekla nato po ulici Ob jarku v Kopališko ulico. Dejstvo je, da je željo po taki zvezi mogoče prepričevalno zagovarjati; vendar pa obstoji taka potreba predvsem za osebni promet, dočim vozovni in avtomobilski ne prihaja v toliki meri v poštev. Smetanova ulica predstavlja bivališče uradništva in drugih nameščencev in je kot taka izrazito nemeščansko selišče, ki nima nikake zveze na zahod s Koroško cesto in le malenkostno obrt ali trgovino, ki bi zahtevala vozovni in avtomobilski promet s starim mestom ali vzhodnimi predeli mesta in tega tudi ne dopušča železniški nasip za Mlinarsko ulico. Dejstvo je, da je problem osebnega prometa za ta del dostop v staro mesto in manj preko njega, problem vozovnega prometa pa predvsem problem dostopa do dravskega mosta. Zato je za rešitev tega načrta edino umesten način, kakor ga je formuliral banovinski arhivar in konservatorjev zaupnik g. Fr. Baš: za potrebe pešcev naj se ustvari od Smetanove do Marijine ulice na prostoru med Slomškovim trgom in Gosposko ulico in od Tkalske do Vetrinjske ulice vrsta pasož. Tako bi ostal mestni tloris v celoti ohranjen, vtis patriarhalnega in svojevrstnega starega Maribora pa bi se samo še poudaril.

Zelo važna je dalje prometna regulacija Ptuja in škofje Loke, kjer bo treba veliko previdnosti in takta, da se ne uniči neprekosljivi milje teh dveh najlepših naših starih mest. Sploh je treba priporočati, da se pri sestavi regulacijskih načrtov postopa skrajno previdno. Predpogoj bi moral biti, da se ugotovijo vse tiste točke, s katerimi mora projektant računati kot z zaščitenimi. Smotrna ureditev regulacijskih načrtov in gradbenih predpisov ter gradbenega okvirja za posamezne dele mesta vsebuje že sama najboljše in najzanesljivejšo zaščito spomeniških vrednot. Slučaj s Koslerjevo hišo v Schellenburgovi ulici v Ljubljani je zato drastičen primer: začasni pravilnik jemlje to hišo pod zaščito in to upravičeno, ker ta stavba nedvomno spada med tiste spomenike v Ljubljani, ki jih je brez oporekanja treba zaščititi, regulacijski

Koslerjeva hiša v Schellenburgovi ulici

Detajl Koslerjeve hiše v Schellenburgovi ulici v Ljubljani

načrt pa predvideva tako razširitev ceste, da mora hiša nujno pasti, ako ta regulacija obvelja. Prilagoditev regulacijskega načrta temu spomeniku je najnaravnejši izhod iz te dvoumnosti.

Za konec opozarjam še na to, da je položaj v Sloveniji tak, dobra tradicija mestnega stavbarstva toliko ukoreninjena, da bodo tudi graditelji razširjenih mest, kar je posebno aktualno v Ljubljani, Mariboru, Celju in podobnih, naglo rastočih mestih, morali računati s starimi jedri naselbin in skrbeti, da jih harmonično vključijo v organizme bodočnosti. Stara mesta, ki se kot stanovanjski deli vidno razbremenjujejo, bodo morala dobiti zopet življenjsko nalogo, ki bo opravičevala njihov obstoj; da ta naloga ne more biti industrijska, je nedvomno. More biti stanovanjska ali trgovska, vsekakor pa mora biti aktualna, ker vse, kar ne služi sodobnemu življenju, nujno propada.

¹ Prim. Hans Vogts, Gesundheitsmassnahmen für das Kölner Rheinviertel, Deutsche Kunst und Denkmalpflege 1935, str. 105—109.

² Prim. F. H. Flesche, Sanierung der Altstadt in Braunschweig, Deutsche Kunst itd. 1934, str. 78—80.

³ H. Höhn, Umgestaltungen in der Altstadt von Nürnberg, Deutsche Kunst itd. 1934, str. 73—77.

⁴ Prim. o tem Kronika II., str. 6—7.

⁵ F. H. Flesche, Die Umgestaltung der Stadt Braunschweig, Deutsche Kunst itd. 1935, str. 169—170.

⁶ Die Erneuerung von Ziegeldächern historischer Gebäude, Deutsche Kunst itd. 1934, str. 137—143.

⁷ G. Gansauge, Der Wettbewerb »Altstadtdurchbruch in Kassel«, Deutsche Kunst itd. 1934, str. 32—36.